

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ  
ГРОМАДСЬКА СПІЛКА «ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ КОНСОРЦІУМ»  
КЗ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»  
КВНЗ «ХАРКІВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»  
ХАРКІВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
«НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ»  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ імені Г. С. СКОВОРОДИ

## **Освіта збереже Україну!**

Матеріали І Всеукраїнських Прокопенківських читань

(10 червня 2022 року)

м. Харків

**Головний редактор:**

**БОЙЧУК Юрій** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

**Редакційна колегія:**

**АСТАХОВА Катерина** – доктор історичних наук, професор, ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»;

**БЄЛОВА Людмила** – доктор соціологічних наук, професор, директор ННІ «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, президент громадської спілки «Харківський університетський консорціум»;

**БАШКІР Ольга** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, голова РМУ ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

**БЕРЕЖНА Світлана** – доктор філософських наук, професор, проректор з наукової, інноваційної і міжнародної діяльності ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

**ГОЛОБОРОДЬКО Костянтин** – доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

**ДОВЖЕНКО Тетяна** – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкового навчання ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

**ЛУК'ЯНОВА Лариса** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

**ПОКРОЄВА Любов** – кандидат педагогічних наук, доцент, ректор КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»;

**ПОНОМАРЬОВА Галина** – доктор педагогічних наук, професор, ректор КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»;

**ПОНОМАРЬОВА Наталія** – доктор педагогічних наук, професор, декан фізико-математичного факультету ХНПУ імені Г. С. Сковороди ;

**ЦАПКО Алла** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

**ЧЕРНІКОВА Інна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

**ШАПОВАЛОВА Олена** – начальник редакційно-видавничого відділу ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

*Затверджено редакційно-видавничою радою  
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди  
(протокол № 6 від 15 червня 2022 року)*

Освіта збереже Україну! : матеріали І Всеукраїнських Прокопенківських читань, Харків, 10 черв. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. – Харків, 2022. – 399 с.

У збірнику відображено тези І Всеукраїнських Прокопенківських читань, присвячених ушануванню пам'яті доктора педагогічних наук, професора, академіка Національної академії педагогічних наук України, заслуженого працівника народної освіти України, Почесного громадянина м. Харкова Прокопенка Івана Федоровича. Він містить роздуми і спогади, пов'язані з постаттю великого педагога сучасності, його думками про націєтворчу місію Вчителя, роль педагогічних університетів як унікальних освітньо-виховних і культурно-духовних центрів підготовки вчителів.

Матеріали стануть у пригоді науковцям, учителям, докторантам, аспірантам, викладачам закладів вищої освіти, практичним працівникам у галузі освіти.

|                                                                                                                                     |            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| МІСЦЕ ІСТОРИКО-МОВНИХ ДИСЦИПЛІН В ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНІЙ ПРОГРАМІ<br>ФІЛОЛОГА-УКРАЇНІСТА                                              |            |
| <b>Царалунга І.Б.</b>                                                                                                               | <b>359</b> |
| ІВАН НЕКЛЮДОВ ТА ІВАН ПРОКОПЕНКО: ВЕЛЕТНІ НАУКИ ТА ДЕРЖАВИ                                                                          |            |
| <b>Черняк К.С., Пономарьова Н.О.</b>                                                                                                | <b>366</b> |
| ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ІНСТРУМЕНТІВ GOOGLE ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ<br>ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ                             |            |
| <b>Чехратова О.А.</b>                                                                                                               | <b>371</b> |
| ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕЛІТИ У СИНГАПУРІ                                                                                           |            |
| <b>Чихаріна К.І.</b>                                                                                                                | <b>375</b> |
| УКРАЇНСЬКІ ПРОСВІТНИКИ МИНУЛОГО ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ<br>ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ |            |
| <b>Шевченко Н.О.</b>                                                                                                                | <b>380</b> |
| ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ З<br>ІНФОРМАТИКИ                                                            |            |
| <b>Шинкарьова Д.А., Андрієвська В.М.</b>                                                                                            | <b>387</b> |
| ВЕБ САЙТ ПЕДАГОГА-ДОСЛІДНИКА «ДІАЛОГИ ПРО ВИХОВАННЯ»                                                                                |            |
| <b>Штефан М.В., Борисенко Н.О., Доценко С.О.</b>                                                                                    | <b>390</b> |
| ІВАН ПРОКОПЕНКО ЯК ЗАСНОВНИК ХАРКІВСЬКОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ<br>ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ                                                  |            |
| <b>Янкович О.І.</b>                                                                                                                 | <b>393</b> |

# УКРАЇНСЬКІ ПРОСВІТНИКИ МИНУЛОГО ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

**Шевченко Н.О.**

доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

м. Харків, Україна, e-mail: [n0678102030@gmail.com](mailto:n0678102030@gmail.com)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6929592>

Сьогодні, в умовах розгортання на території України військових подій, у тому числі й інформаційної війни, коли відбуваються агресивна дегуманізація й знецінення загарбниками провідних цінностей українського суспільства, особливої актуальності набуває формування ціннісних орієнтацій дітей та молоді. Суспільне життя переконує, що без культивування таких моральних цінностей, як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творчої ініціативи складно уявити сьогодні процес виховання особистості. Особливе місце в системі таких ціннісних орієнтирів посідають національні цінності, що зумовлено необхідністю прищеплення молодому поколінню розуміння своєї національної приналежності, збереження та розвитку національної культури шляхом залучення дітей та молоді до її джерел, формування в них патріотичного ставлення до Батьківщини, виховання ціннісних орієнтацій, притаманних високорозвиненому суспільству.

Питання національних цінностей у контексті проблеми виховання особистості на основі виховних національних традицій завжди привертала увагу відомих громадських діячів та педагогів минулого – Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Огієнка, С. Русову, С. Сірополка, К. Ушинського та інших, які вважали національні цінності основоположними моральними принципами і нормами, ідеалами, ідеями, виробленими народом упродовж свого історичного розвитку, які відображають світогляд, риси характеру, менталітет певного народу.

Грунтовне дослідження ідей та досвіду вітчизняних діячів минулого щодо

розробки проблеми формування національних цінностей у дітей та молоді набуває особливої актуальності в умовах сьогодення, про що свідчить інтерес до їхньої педагогічної спадщини в контексті відповідного історичного періоду з боку сучасних дослідників (О. Донченко, М. Євтух, С. Золотухіна, І. Зязюн, І. Ларіна, С. Мельничук, Г. Падалка, Г. Підкурманна, В. Попова, Т. Слободянюк, Т. Танько, Л. Штефан). Учені новітньої доби А. Бєлих, Л. Білас, Н. Бондаренко, І. Кон, І. Лебідь, О. Марченко, А. Рубан, О. Спиркін, В. Супруненко, І. Чеснокова, О. Шаповал, А. Швецова, О. Ярмоленко та інші, розвиваючи ідеї попередників, роблять значний внесок у висвітлення питань формування національних цінностей дітей та молоді.

Разом з цим, незважаючи на активну наукову розробку цієї проблематики та велике практичне значення національних цінностей у житті людей, у сучасній системі виховання, на жаль, вирішенню цих питань не надається відповідної уваги й багатий досвід національного виховання недостатньо використовується для збагачення ціннісної сфери молоді. Тому сьогодні важливим уявляється поглиблення теоретико-методологічних засад виховання національних цінностей дітей та молоді шляхом аналізу спадщини видатних діячів минулого та узагальнення поглядів сучасних учених.

Зважаючи на актуальність ідей та досвіду просвітників, насамперед педагогів кінця XIX – початку XX століття щодо створення системи національного виховання в Україні, ми мали на меті проаналізувати та висвітлити їхні погляди щодо педагогічної значущості національних цінностей у процесі розвитку ціннісної сфери особистості молодої людини.

Науковий інтерес до проблеми формування національних цінностей як чинника становлення ціннісно-світоглядної основи особистості має давню історію. Звертаючись до вивчення витоків ідеї національного виховання, посиляючись на літературну спадщину видатного українського філософа Г. Сковороди, наголосимо, що основою становлення ціннісної сфери особистості є звернення до рідного коріння, народної спадщини. «Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе», – стверджував з цього приводу мисли-

тель [1, с. 544]. Вбачаючи мету виховання у формуванні в людини кращих моральних якостей, притаманних тому народові, до якого вона належить, філософ відстоював принцип природовідповідності виховання та необхідність відродження національної системи цінностей через виховні традиції народу.

Ідея народного виховання і формування в особистості національних цінностей посідає провідне місце й у працях К. Ушинського. Сучасна вітчизняна дослідниця Л. Паламарчук, вивчаючи твори цього видатного педагога, підкреслює його тезу, що виховання, створене народом і засноване на народних традиціях, має таку виховну силу, яку не має жодна найкраща виховна система, заснована на абстрактних ідеях або запозичена в інших народів; наголошує, що на думку К. Ушинського, кожному народу притаманна своя специфічна система виховання, основана на національній меті та засобах її досягнення [2, с. 94–95]. Аналізуючи багату спадщину педагога, сучасна вчена узагальнює його ідеї щодо реалізації системи народного виховання як основи для формування в особистості не тільки самих національних цінностей, а й обов'язкової потреби в їх збереженні та поповненні. Дійсно, К. Ушинський підкреслює, що вивчення рідного краю, його культурних традицій, народного мистецтва, звичаїв та побуту народу – складає міцне підґрунтя щодо формування в дітей та молоді національних цінностей. Особливого значення у формуванні духовної особистості педагог надає рідній мові, яку він називає великим народним педагогом, оскільки, вивчаючи мову, дитина засвоює нескінченну кількість понять, почуттів, думок, художніх образів, а отже культуру та філософію свого народу [8, с. 121–153].

Наголосимо, що погляди К. Ушинського щодо необхідності розвитку національного виховання, включення його як важливої складової в освітній процес розділяли й підтримували М. Драгоманов, Г. Ващенко, Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, а в подальшому розвивали О. Вишневський, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Ю. Руденко, І. Мартинюк та багато інших діячів.

У контексті порушеної нами проблематики значний науковий інтерес становлять також ідеї П. Каптерева щодо тісного взаємозв'язку національних

цінностей з національною самосвідомістю, притаманною кожному народу, незалежно від рівня розвитку. Узагальнюючи погляди педагога, підкреслимо, що він був переконаний в обов'язковій приналежності будь-якої людини до певної народності, завдяки чому вона розвивається, певною мірою засвоюючи та реалізуючи у власному житті виховний ідеал педагогіки певного народу. На думку просвітника, засвоєння ціннісної системи певного народу відбувається стихійно з моменту народження із опануванням людиною рідною мовою, релігійними та родинними ідеалами, народною історією, культурою побуту, суспільних норм та правил, набуваючи цілеспрямованого характеру лише у виховній системі. Важливо зауважити, що освітній процес П. Каптерев розглядав як розвиток закладених у кожній людині здібностей, що сприяє творчій самореалізації особистості та є актуальним в усі часи [3, с. 346–347].

Вагомими в аспекті вивчення проблеми, що розглядається, уявляються також ідеї Б. Грінченка, який зазначав, що справа просвіти в українців є «справою національного відродження» [4, с. 3]. І. Огієнко, наголошуючи на необхідності національного відродження країни, підкреслював важливість оновлення школи на духовно-національних засадах. На його думку, дітям та молоді необхідні ідеали, що ґрунтуються на кращих національних традиціях і здобутках національної культури та виховують високі етичні норми, гуманістичні принципи, патріотизм і національну гідність, вшанування духовних цінностей. На переконання вченого, активною для свідомості силою, що організовує і спрямовує на вирішення конкретних виховних задач, є національний ідеал, що є образом конкретної мети діяльності нації на даному ступені її інтелектуального, морального, духовного розвитку й задає регулятиви, котрими повинна керуватися людина. Реальні потреби, протиріччя соціальної дійсності спонукають націю до діяльності і відбиваються у свідомості як конкретна, соціальна, культурна ситуація, в якій знаходиться нація, її нагальні потреби.

Вивчаючи питання національних ідеалів, І. Огієнко як найголовнішу цінність українців відзначав національну ідею. Учений вважав, що така ідея є віддзеркаленням одвічного бажання українців мати власну незалежну державу із

аутентичною культурою, освітою, системою виховання та духовністю [5]. Серед найвищих духовних цінностей, закарбованих у менталітеті народу, учений відзначав віру в добро, справедливість і чесність, формування яких закладає основи певного типу людської поведінки.

Важливого значення впровадженню ідей національного виховання в навчально-виховний процес школи з метою формування в особистості національних цінностей надавав Г. Ващенко. Видатний педагог вважав, що національна школа має не тільки озброювати учнів знаннями, а й передусім виховувати їх відповідно до національних ідеалів народу. Метою виховання, на його погляд, має бути сприяння досягненню основної задачі нашого народу – здобуття для себе свободи. Найважливішою умовою цього є національна єдність і солідарність, усвідомлення того, що лише своя самостійна держава забезпечить добробут і високий культурний розвиток нації, ґрунтовну й досконалу підготовку молоді до діяльності в усіх галузях духовної і матеріальної культури [6].

У працях «Загальні методи навчання», «Система освіти в самостійній Україні», «Виховний ідеал», «Виховна роль мистецтва» та інших, які, на жаль, стали відомі лише за доби отримання Україною незалежності, Г. Ващенко розкрив ідеал національного виховання, в основі якого лежать загальнолюдські та національні цінності, що є, за його словами, духовним надбанням народу.

Проблему виховання дітей та молоді на національних традиціях висвітлювала у своїх працях і видатна вітчизняна дослідниця С. Русова. Педагог підкреслювала, що дитина може здобути ґрунтовну основу для самостійного розвитку й навчання лише через формування національних цінностей, оскільки саме вони обумовлюють зв'язок між зовнішніми вимогами та нормами суспільства й внутрішньою культурою дитини, її прагненнями та бажаннями.

Учена наголошує на необхідності у вихованні дітей використовувати педагогічний потенціал національних цінностей, що, на її думку, є основними критеріями зміцнення моральних сил молодого покоління і є оновленням відродженої душі народу. С. Русова вважала, що саме у формуванні національних

цінностей міститься шлях до розвитку в особистості моральності, цілісності, приналежності до суспільства, нації, що має здійснюватися через широке впровадження ідей національного виховання в загальноосвітні заклади для дітей та молоді [7]. Велику роль у цьому процесі вона відводила вихователям.

Таким чином, аналіз праць видатних вітчизняних просвітителів, громадських діячів і педагогів минулого (Г. Ващенко, О. Вишневський, Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, С. Русова, К. Ушинський та інші) дозволяє стверджувати, що весь виховний процес має бути зорієнтований на гармонійне виховання особистості для потреб нації, держави і всієї людської цивілізації. Наголошуючи на значенні національних цінностей в освіті людини, українські педагоги, філософи, учені підкреслювали, що цілі й завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке і всебічне оволодіння учнями змістом освіти, який має реалізовуватися під час оволодіння рідною мовою, вивчення рідної історії, збереження релігійних виховних традицій, ознайомлення з краєзнавством, природою рідного краю, національною міфологією, фольклором, національним мистецтвом, національною символікою, народними прикметами та віруваннями, родинно-побутовою культурою, національними традиціями, звичаями та обрядами.

Розкриті вище ідеї вчених дозволили розглядати національну самосвідомість як комплексну характеристику особистості, що ґрунтується на уявленні і усвідомленні себе як одиниці своєї нації, яка є відмінною від всіх інших націй. Таке усвідомлення виявляється у співвідношенні свого статусу, своїх уявлень і цінностей з цінностями нації, вимогами й особливостями свого національного середовища.

Вивчення спадщини діячів минулого переконує, що розвиток духовних цінностей, які формують у дітей та молоді загальнонаціональний суспільний ідеал, єдину національну ідею, загальновизнану ідеологію державотворення, розвинену національну самосвідомість, є однією з основних педагогічних проблем, яка може бути вирішеною передусім освітніми засобами. Національні цінності містять значний, ще досі не вичерпаний виховний потенціал у педаго-

гічній діяльності, оскільки їхньою основою є гуманістичні духовні ідеали, становлення системи яких пов'язано з формуванням особистості молодшої людини.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є обґрунтування на основі ідей та досвіду педагогів минулого сучасних засобів формування національних цінностей дітей та молоді в системі освіти.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Упоряд., авт. прим., авт. передм. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.
2. Паламарчук Л. Б. Етнопедагогічні ідеї у творчості К. Д. Ушинського. *Ідеї К.Д. Ушинського в сучасній педагогіці*: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (20–21 лютого 2014 р.). Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 89-98.
3. Шевченко Н. О. Формування національних цінностей дітей та молоді в поглядах вітчизняних діячів кінця XIX – початку XX століття. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Випуск XXXI. Харків, 2013. С. 343-350.
4. Грінченко Б. Перед широким світом. К., 3 друк. С. А. Борисова, 1907. XII, 320 с.
5. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. К. : «Довіра», 1992. 142 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
7. Русова С. Ф. Дитячий сад на національному ґрунті. *Світло*. 1910. № 3. С. 44–54.
8. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Історія педагогіки України. Кіровоград, 1998. С. 121–153.